

характеристик територіального аспекту (крутість і довжина схилів, розмір змиву верхнього шару ґрунту в т/га), які значною мірою впливають на придатність орних земель для вирощування сільськогосподарських культур та технологічні витрати. Отже, еколого-технологічні показники повинні доповнювати класифікацію придатності ґрунтів за агроекологічними та агробіологічними вимогами окремих культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабміндра Д.І. Територіальний природно-сільськогосподарський поділ Запорізької області та оптимізація землекористування / Д.І. Бабміндра // Землевпорядний вісник. — 2003. — № 1. — С. 35–39.
2. Добряк Д.С. Методичні рекомендації щодо здійснення природно-сільськогосподарського районування (зонування) земель України /
- Д.С. Добряк, О.П. Канащ, С.О. Осипчук та ін. // Землевпорядний вісник. — 2004. — № 4, — С. 53–56.
3. Добряк Д.С. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологобезпечного використання / Д.С. Добряк, О.П. Канащ, Д.І. Бабміндра, І.А. Розумний. — К.: Урожай, 2007. — 464 с.
4. Жук О.П. Природно-сільськогосподарське районування як основа синтезуючої інформаційної системи. / О.П. Жук // Землеустрій і кадастр, — 2007. — № 2. — С. 64–71.
5. Третяк А.М. Землевпорядне проектування: еколого-ландшафтне землевпорядкування сільськогосподарських підприємств / А.М. Третяк, В.М. Другак, Р.А. Третяк, Л.А. Гунько. — К.: Аграрна наука, 2007. — 120 с.
6. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2012 / Державна служба статистики України; за ред. Н.С. Власенко. — К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. — 392 с.

УДК 351.823.1 : 353

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПЛАНУВАННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА З УРАХУВАННЯМ ПРИРОДНИХ РИЗИКІВ

І.І. Думич

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

Інститут водних проблем і меліорації НААН

Обґрунтовано теоретико-методичний підхід до планування аграрного виробництва, що враховує невизначеності і дає змогу зменшити вплив природних ризиків на результат сільськогосподарської діяльності внаслідок прийняття оптимальних управлінських рішень.

Ключові слова: ризик, виробництво, аграрний сектор, планування, невизначеності.

Внаслідок ринкових перетворень, що проводяться в сільському господарстві, виникає ряд актуальних питань, від вирішення яких залежить формування економічного механізму, що забезпечує збалансований розвиток галузей, які формують аграрний сектор економіки. Для функціонування сільського господарства в умовах ринкового середовища особливою значимість набуває адаптація до природних ризиків сільськогосподарського виробництва, що багато в чому визначає функціонування й розвиток агропродовольчої сфери.

В агропромисловому комплексі врахування ризиків має принципове значення, оскільки залежність умов та результатів господарської діяльності від випадкових, насамперед погодних, факторів особливо велика. Неабияке значення при цьому має територіальна організація сільськогосподарського виробництва, сукупність природних (особливо земельних) ресурсів,

задіяних у виробництві. Оскільки діяльність сільгосптоваровиробників об'єктивно пов'язана з природними ризиками, то, щоб забезпечити стаке функціонування аграрної сфери, необхідно дотримуватися й використовувати основні принципи дослідження ризиків. Реалізація цих принципів повинна сприяти формуванню системи організаційно-економічних заходів щодо зниження негативного впливу чинників ризику на результати сільськогосподарського виробництва.

У різний час проблемам прийняття рішень в умовах ризику присвячувалися фундаментальні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених. У розвиток концепцій ризику в сільському господарстві свій вклад внесли В. Андрійчук, О. Война, С. Ілляшенко, А. Камінський, В. Кузнецов, В. Лук'янова, А. Старостіна та інші дослідники. У працях цих авторів визначено категоріальний зміст ризику, розкрито

теоретичні підходи до поділу ризиків за класифікаційними ознаками, обґрунтовано методичні підходи до оцінювання ризиків та визначення їхнього впливу на суб'єкти аграрного підприємства. Певну значимість у вирішенні цілого ряду питань з урахування фактора ризику в управлінні мають праці В. Вітлінського, І. Гончарова, С. Наконечного, С. Пушак, Е. Хрустальова, В. Черкасова, В. Чернова, І. Шкуратової та інших науковців.

На жаль, поки що не вироблено єдиних теоретичних та методичних підходів до планування аграрного виробництва як динамічної системи, що перебуває в умовах невизначеності й ризику. Причиною виникнення такої ситуації є недостатня розробленість теоретико-методичних положень відповідної проблематики, які забезпечували б потреби практики управління аграрним виробництвом.

Саме тому, метою нашого дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад планування аграрного виробництва в умовах невизначеності та ризику.

Аналіз наукових позицій приводить до висновку про існування закономірності в розвитку явищ і процесів в аграрному секторі, а також про наявність непередбачуваних відхилень від звичного ходу подій, тобто невизначеності й ризику, зумовлених дією випадкових чинників. Щоб грамотно управляти відтворенням у сільському господарстві, виявляти причини та умови прояву коливальних тенденцій з урахуванням ризикових ситуацій, необхідно оволодіти мистецтвом планування аграрного виробництва. Сприятливі вирішення названих проблем можуть методологічні аспекти передбачення розвитку економічної системи.

З переходом від централізованого до ринкового господарювання збільшилася кількість осіб, відповідальних за якість ухвалюваних рішень, тому й зацікавлених у достовірності процесів, що передбачаються, в аграрному секторі. Суть передбачення — можливість знати наперед про тенденції майбутнього розвитку досліджуваного об'єкта, явища на основі глибокого вивчення закономірностей, взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників, дії випадкових подій, ризикових ситуацій, що визначають його динаміку з метою виявлення їхніх можливих наслідків.

На думку Б. Панасюка, в основі прогнозів має лежати переважно кейнсіанська концепція, що передбачає вплив держави на рівень виробництва, зайнятості населення, нарощування інвестицій, підвищення попиту на базі зростання продуктивності праці та якості продукції, розширення експорту товарів, послуг і

капіталу за допомогою економічних, правових та адміністративних підходів [2].

Таким чином, за відсутності явної можливості передбачати кількісні параметри досліджуваних у роботі явищ і процесів в аграрному секторі, слід використовувати їхні якісні характеристики, що описують загальні закономірності протікання подій і застосовуються при ухваленні об'єктивно-суб'єктивних управлінських рішень, виправданих з відомою часткою достовірності передбачуваної інформації.

Варто погодитися з пропозицією М.Х. Хвеси́ка та А.С. Лисецького щодо застосування логістики моделювання економічних процесів у балансових схемах і моделях фон Неймана, модернізованих для застосування в практиці управління аграрним сектором. Та до якого типу передбачення не вдавалися б учені, форма його виразу може бути або категоричною, або умовною. Форма виразу передбачення в першому і другому випадках різна, але принципові підстави його ідентичні. Отже, можна стверджувати, що досі не визначено концептуальних підходів до планування аграрного виробництва як засобу регуляторної політики, що враховує випадкові чинники і динамічні відхилення.

Оскільки циклічність розвитку сільського господарства об'єктивна, то її не слід випускати з розгляду, а необхідно по можливості включати в методику передбачення цикли різної тривалості, що накладаються один на одного, враховувати їхнє взаємне посилення або послаблення, а також дію чинників невизначеності. При цьому може не бути чітко вираженої математичної залежності, спричиненої одночасним впливом безлічі нерівноцінних за напрямом і силою чинників, що породжують флуктуації. Тому в ході передбачення доцільно використовувати правила [5, с. 127]:

- по-перше, необхідно відмовитися від кількісного виразу тих елементів, передбачати зміни яких у кількісній формі, принаймні на даній стадії знання, взагалі неможливо. У таких випадках слід обмежитися тенденціями відповідних явищ;
- по-друге, в тих випадках, коли явище допускає кількісний вираз і доступне деякому кількісному передбаченню, але лише на короткий термін, необхідно відмовитися від кількісного виразу його перспектив на тривалі терміни, обмежуючись лише характеристикою загальних тенденцій;
- по-третє, якщо явище допускає відоме кількісне передбачення на відносно тривалій термін, але лише за умови відмови від дроблення його на дрібні складові частини, то при проектуванні перспектив на тривалі майбутні

слід обмежитися розглядом явища в сумарному вигляді.

З урахуванням переліку можливих чинників будується безліч альтернатив майбутнього розвитку досліджуваної системи — аграрної сфери, яка включає як песимістичні (з урахуванням катастрофічного ризику), так і оптимістичні (з урахуванням нульового й негативного ризику) варіанти. Потім явно неможливі з них відкидаються, а найвірогідніші приймаються як кроки стратегії й тактики ухвалення рішень.

Отже, обґрунтування перспектив має бути побудоване на відомому передбаченні тенденцій випадкового ходу подій. Тому слід спиратися на знання виявлених закономірностей в аграрному секторі ретроспективного періоду.

Прогноз розвитку сільського господарства неможливий, якщо немає закономірного зв'язку подій, якщо виходити з того, що поведінка учасників соціально-економічного життя непередбачувана: «можливість прогнозу спирається на передумову існування загального причинного зв'язку подій» [7, с. 43].

Відповідно, планування з урахуванням природних ризиків виконує три основні функції і має три стадії:

- передбачення можливих тенденцій змін у майбутньому тієї сфери діяльності (об'єкта, процесу), з якими потрібно мати справу, виявлення закономірностей, тенденцій, чинників, які зумовлюють ці зміни (дослідницька стадія);

- виявлення альтернативних варіантів дії на траєкторію розвитку об'єкта внаслідок ухвалення тих або інших рішень, оцінювання наслідків реалізації цих рішень (стадія обґрунтування управлінських рішень);

- оцінювання ходу і наслідків виконання рішень, непередбачених змін зовнішнього середовища, щоб своєчасно скоординувати рішення в разі потреби (стадія стеження і корекції).

Ці три функції і стадії взаємно переплетені, повторюються і є складовими елементами управлінської діяльності в будь-якій сфері.

Дійсно, перш ніж робити висновки про можливий варіант розвитку аграрного виробництва в майбутньому, очевидно, слід вивчити його ретроспективу, виявити тенденції уповільнення і зростання, тобто, провести оцінку і аналіз об'єкта дослідження. Потім на основі можливих песимістичного, оптимістичного й оптимального результатів розвитку галузей сільського господарства в майбутньому можна побудувати алгоритм вжиття заходів управлінського характеру з урахуванням особливостей функціонування та організації кожного під-

комплексу. І якщо зроблені кроки в загальному і господарському менеджменті не виправдали надій суб'єктів управління, то необхідно як у найкоротші терміни за допомогою механізму зворотних зв'язків пом'якшити або відкоригувати тактику дій, націлену на досягнення стратегічних завдань.

Планування циклів розвитку аграрного виробництва і розроблення методів адаптації до їхніх різних етапів, дають можливість пом'якшувати кризові явища, проходити через несприятливі періоди із значно меншими втратами, запобігати потраплянню аграрного сектора в критичні точки з непередбачуваною траєкторією розвитку, небезпечні для всіх елементів системи. Потрібно бути готовим своєчасно скоригувати прогноз, якщо в хід подій втрутилися непередбачені об'єктивні або суб'єктивні чинники.

Підводячи підсумок, можна сформулювати основні методичні позиції процедури планування аграрного виробництва з урахуванням природних чинників.

Мета планування — розроблення і обґрунтування плану дій, спрямованого на формування і підтримку дієвого господарського механізму в галузях аграрного сектора, стимулювання відтворювальної діяльності суб'єктів сільського господарства, яка сприяла б збільшенню виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції в обсягах, що задовольняють платоспроможний попит покупців, потреби держави в продовольстві та сільськогосподарській сировині.

Досягти мети можна послідовним вирішенням таких завдань:

- 1) проаналізувати вплив різних чинників на динаміку галузі;

- 2) проаналізувати ефективність використання наявних виробничих ресурсів, визначити невживані резерви і розрахувати виробничий потенціал виробників;

- 3) установити межі невизначеності й ризику, пов'язані з дією внутрішніх і зовнішніх чинників на зміну показників і критеріїв розвитку комплексу. Щоб забезпечити надійність і достовірність прогнозів, необхідно враховувати весь спектр специфічних проблем, пов'язаних з виробництвом і реалізацією різних видів сільськогосподарської продукції;

- 4) змодельювати можливі варіанти розвитку аграрного сектора на підставі аналізу дії чинників невизначеності й ризику на динаміку системи сільського господарства в цілому та адекватної зміни поведінки господарюючих суб'єктів ринку зокрема. При цьому необхідно використовувати багатоваріантний підхід, який забезпечить гнучкість прогнозних розрахунків

з урахуванням песимістичних та оптимістичних параметрів;

5) розрахувати прогнози окремих показників розвитку галузей рослинництва і тваринництва;

6) обґрунтувати організаційно-економічні заходи, необхідні для виконання урядових програм, за умови підвищення ефективності виробництва.

Проблеми формалізації та інтерпретації економічних процесів складні і в науковому, і практичному плані. Місце і роль математики в економіці сільського господарства визначається не ілюстративною характеристикою вже встановлених категорій і зв'язків, а розкриттям за допомогою математичних методів внутрішньо властивих економічним явищам в аграрній сфері закономірностей і формалізацією тенденцій і процесів.

За допомогою математична моделі можна розрахувати основні параметри динамічних процесів у розвитку аграрного сектора. Дослідження залежностей і взаємозв'язків між об'єктивно існуючими явищами і процесами дає можливість виявити складний механізм причинно-наслідкових зв'язків і відносин між ними. При переході від реального явища або процесу до його формалізованого вигляду з'являється можливість проаналізувати і прогнозувати параметри циклу.

Отже, використання наближених методів статистичного аналізу при вивченні і прогнозуванні динамічних процесів у сільському господарстві, на наш погляд, цілком виправдане. Адже якщо хвили в аграрному секторі реально існують, то через загальний характер економічних законів, що виявляються як тенденції, їх теоретично неможливо виділити за допомогою методів, розрахованих на вивчення явищ, що повторюються.

З використанням у сукупності описаних процедур можна знижувати вплив суперечливих даних, невизначеності інформації та виробничого ризику в ході ухвалення рішень управлінського характеру і в розвитку аграрного виробництва. Інструментами з управління політичними та інституційними ризиками є ретельне планування, розроблення та виконання стратегічних планів, а також вчасне інформування зацікавлених сторін щодо майбутніх подій чи можливих наслідків.

ВИСНОВКИ

Ефективне використання методичних основ планування аграрного виробництва дає можливість знижувати вплив на ухвалення управлінських рішень в умовах невизначеності й ризику. Обґрунтування перспектив слід будувати на підставі відомого передбачення тенденцій випадкового ходу подій. Отже, сучасна концепція планування допускає розгляд комплексу законів, принципів, методів, прийомів, підходів, спрямованих на стимулювання сільськогосподарських виробників на пошук і залучення у виробництво невживаних резервів, регулювання кількості можливих динамічних відхилень і випадкових чинників. Прогнозування циклів розвитку аграрного виробництва і розроблення методів адаптації до них на різних етапах дасть змогу пом'якшувати кризові явища й підвищувати ефективність сільськогосподарської діяльності загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Наконечний С.І.* Оцінка ризиків функціонування та розвитку агропромислових систем / С.І. Наконечний, С.А. Нужна // *Агроінком*. — 2006. — № 2. — С. 18–21.
2. *Панасюк Б.Я.* Концептуальні основи економічного прогнозування і планування / Б.Я. Панасюк // *Економіка України*. — 1996. — № 5. — С. 7–18.
3. *Тер-Григорьянц А.А.* Риски аграрного виробництва в умовах риночної конкуренції: [монографія] / А.А. Тер-Григорьянц. — Ставрополь: Ставроп. книж. издательство. — 2006. — 168 с.
4. *Хвесик М.А.* Продовольча безпека України: / монографія / М.А. Хвесик, А.С. Лисецький. — К.: РВПС України НАН України. — 2008. — 159 с.
5. *Шкуратова І.І.* Планування і прогнозування в системі державного управління аграрним сектором / І.І. Шкуратова // *Наук. вісн. Академії муніцип. управління / За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка*. — К.: ВПЦ АМУ, 2009. — С. 332–340. — (Серія: «Управління»).
6. *Brown L.R.* The agricultural links: how environmental deterioration could disrupt economic progress. *Worldwatch paper*. 2009. — № 136. — pp. 1–73.
7. *Night F.* Risk, Uncertainty and Profit. — Boston: Houghton, Mifflin, 1933 (Reprinted. — Chicago; London: Uncertainty of Chicago press. 1971. — 381 p.).